

РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

В Україні процес переходу від тоталітарної держави до демократії торкається проблеми формування громадянського суспільства і вимагає не тільки докорінної зміни соціально-політичної та економічної системи в країні, а й цілковитого переосмислення стосунків між особою і державою. Спільними зусиллями нам необхідно створити справжнє громадянське суспільство, в якому людина, її життя і здоров'я, честь та гідність стали б, як це передбачено Конституцією, найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав і свобод людини визначали б напрямки функціонування держави і були б її головним обов'язком.

Громадянське суспільство найкраще характеризується, як демократична форма самоорганізації суспільства, незалежно від держави і поза ринком [1]. Це сфера спонтанного самовиявлення вільних громадян [2, 235]. У громадянському суспільстві особисті ініціативи є головним чинником у досягненні загального добра, і такі ініціативи найчастіше і найефективніше реалізуються через сукупність недержавних організацій, тобто об'єднань громадян [3, 76].

Існування певного прошарку організованих груп людей, прошарку громадськості, яка може об'єднуватися і відстоювати визначені свої інтереси перед державою, є однією з найхарактерніших рис громадянського суспільства при зіставленні особистості і держави, оскільки самому індивіду важко захищати свої права і інтереси перед державою.

Отже, надзвичайної актуальності набувають дослідження щодо шляхів формування громадянського суспільства в Україні і, зокрема, стосовно інституцій та формувань, через які громадяни можуть ефективно реалізувати і захистити свої законні права та інтереси. Метою цієї статті є спроба визначити роль юридичних клінік у формуванні громадянського суспільства в Україні.

На превеликий жаль, поняття «юридична клініка» на законодавчому рівні в Україні досі не закріплене, хоча, на наш погляд, нормативне регулювання їх діяльності на сьогоднішній день є необхідним. Тому, виходячи з поставленої мети, ми хотіли б проаналізувати дві відносно «офіційні» дефініції юридичної клініки (далі — ЮК): 1) згідно із Стандартами юридичних клінік України, прийнятими Асоціацією юридичних клінік України 16 листопада 2003 року з подальшими змінами і доповненнями, ЮК — це формування, яке створюється для правозахисної і правопросвітницької діяльності та функціонує на базі Вищого навчального закладу (далі — ВНЗ) за ініціативою ВНЗ (чи громадської організації у співпраці з ВНЗ), до складу якої входять студенти, викладачі, фахівці-практики; 2) у Типовому положенні про ЮК ВНЗ України, затверджене наказом МОН України 3 серпня 2006 року № 592, визначено, що ЮК є структурним підрозділом ВНЗ III–IV рівнів акредитації, що здійснює

підготовку фахівців за напрямом «Право», і створюється як база для практичного навчання та проведення навчальної практики студентів старших курсів.

На наш погляд, суть юридичної клініки більш вірно відображена саме в першому визначенні. Обґрунтовуючи такий висновок, наведемо такі міркування: по-перше, сприймаючи ЮК як формування, що створюється для правозахисної і правопросвітницької діяльності, таким чином передбачаємо добровільність, самодіяльність, саморегулювання та самоврядування такого формування. Ці принципи впливають із самої суті громадянського суспільства, яке не може бути побудованим «під тиском». Громадянське суспільство не запроваджують законом, воно виникає, формується у суспільній історії шляхом суверенізації життя особистостей та громад, а найважливішою передумовою і разом з тим ознакою громадянського суспільства слід визнати наявність зрілого, освіченого (компетентного) й активного громадянина [1].

По-друге, навіть якщо основною метою ЮК є отримання практичних навичок студентами, проходження ними навчальної практики, не можна нівелювати інше, надзвичайно важливе завдання ЮК — правозахисну діяльність — надання безоплатної юридичної допомоги соціально незахищеним групам населення [4, 24]. При тому, що така допомога надається студентами, керівник і куратори ЮК здатні забезпечити належний її рівень, її якість. Вагомим є також те, що така правова допомога надається безоплатно, оскільки для малозабезпечених та інших соціально незахищених верств населення звернення у ЮК — чи не єдиний спосіб її отримати.

Правопросвітницька діяльність юридичних клінік також має вагоме значення. При будівництві правової держави і розвитку громадянського суспільства підвищена необхідність формування правосвідомості і високої правової культури всіх суб'єктів суспільних відносин, оскільки без них неможливо побудувати таку державу і суспільство. Проте в умовах економічної кризи багато людей залишається безробітними, без засобів до існування, що в значній мірі штовхає їх до правового нігілізму і правопорушень. Важливим завданням у розвитку громадянського суспільства має бути поширення і вкорінення серед людей цінностей громадянського суспільства, знань про права й державний устрій, виховання поваги до закону, вмінь відповідно діяти. Правова просвіта, як одна з форм правового виховання, має обмежені завдання — дати певні знання з тих чи інших питань права, роз'яснити чинне законодавство, вказати правомірні варіанти поведінки в тій чи іншій життєвій ситуації. З огляду на вище вказане стає очевидним, що значною мірою, і доволі ефективно, це завдання, поряд з іншими установами і закладами, здійснюють юридичні клініки.

По-третє, на нашу думку, видається більш доречним створення юридичних клінік не у структурі навчальних закладів, а з ініціативи і «під патронатом» правозахисних громадських організацій у співпраці, звичайно, з ВНЗ. Це пояснюється тим, що, будучи структурним підрозділом ВНЗ, ЮК втрачає свою самостійність, керівники клінік повинні підпорядковуватися адміністрації ВНЗ, будь-яка ініціатива ЮК повинна погоджуватися, координуватися, залежати від

її «настроїв», прийняття будь-якого рішення ускладнюється через необхідність проходження різних бюрократичних процедур. І це добре, якщо діяльність ЮК має підтримку в адміністрації ВНЗ, в інших випадках ЮК перетворюється на формальну інституцію, що існує «де-юре», але «де-факто» абсолютно не працює.

На користь створення ЮК під егідою громадських організацій наведемо ще проблему матеріально-технічного забезпечення діяльності клінік. В більшості випадків є необхідною фінансова допомога «ззовні». Спонсорські кошти, отримані гранти, благодійні внески в такому випадку надходять на рахунок громадської організації і витрачаються безпосередньо для функціонування клініки, а не розчиняються на рахунку ВНЗ, до речі, міжнародні донори майже не співпрацюють з державними організаціями.

Крім того, відступаючи від теми, хотілося б висловити своє критичне ставлення до наказу МОН України № 592 від 3 серпня 2006 року, відповідно до якого ректори ВНЗ «зобов'язанні» забезпечити створення та функціонування юридичних клінік. Безперечно, запровадження клінічного курсу до навчального процесу є важливим етапом реформування юридичної освіти в Україні, проте така постановка питання зводить нанівець суть ЮК як добровільного і самоврядного «формування, яке створюється для правозахисної і правопросвітницької діяльності». Юрклініка має організовуватися, коли самі студенти відчувають у цьому потребу, готові до цього, а не нав'язуватися в примусовому порядку, як щось загальнообов'язкове.

Співпраця ж з ВНЗ є просто необхідною, адже до роботи клінік, крім юристів-практиків (адвокатів, суддів тощо), треба залучати викладачів, вчених-теоретиків, людей, що мають навички педагогічної професії. Адже студенти, крім надання юридичної допомоги населенню, відвідують семінарські та практичні заняття (в тому числі, у формі рольових ігор), в ході яких вивчають особливості законодавства, окремі процедурні питання, необхідні в практичній роботі, обговорюють морально-етичні правила поведінки юриста в конкретній ситуації [5]. Це мобілізує студентів до практичного застосування теоретичних знань, до набуття прикладних умінь та навичок. У цьому плані заслуговує підтримки і схвалення пропозиція Фондації юридичних клінік України зараховувати роботу викладачів-кураторів як навчальне навантаження викладачів ВНЗ.

Також вважаємо не доцільним набуття ЮК статусу юридичної особи. Оскільки, незважаючи на те, що об'єднання громадян після реєстрації можуть користуватися доволі широким спектром законодавчо закріплених прав юридичної особи, такий спосіб легалізації є трудомістким, а також доволі тривалим і вимагає певних фінансових витрат. Крім подання заяви (з нотаріально посвідченими підписами засновників) і всіх визначених у законодавстві документів [6] до реєструючого органу, потрібно ще сплатити збір за реєстрацію. Розміри збору, встановлені постановою КМУ, залежать від виду організації і становлять від 5 до 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Після подачі заяви з усіма необхідними документами на реєстрацію реєструючий орган зобов'язаний розглянути її у двомісячний термін. Але, як свідчить практика, якщо не потурбуватися про хід розгляду заяви у цьому органі і не встановити особис-

тих контактів з особою, що відповідає за реєстрацію, то за два місяці можна отримати відмову з посиланням на те, що громадська організація не може бути зареєстрована з доволі сумнівних причин, невідповідностей поданих документів законодавству. Після цього для вирішення питання реєстрації необхідно звертатися у цей орган повторно або оскаржувати таке рішення у суді. За результатами реєстрації громадської організації її керівнику видається свідоцтво про реєстрацію встановленого зрізця та оригінал статуту з відміткою органу державної реєстрації. Подальшим шляхом легалізації є постановка громадської організації, протягом одного місяця, на облік в управлінні статистики (тут зареєстрованій громадській організації надають ідентифікаційний код), Державній податковій адміністрації, відповідній банківській установі, для відкриття рахунку, дозвільній системі МВСУ (для виготовлення печатки та кутових штампів), Фонді соціального страхування, Пенсійному фонді України. У кожен з цих органів потрібно подавати відповідні документи, серед яких нотаріально посвідчені копії статуту, свідоцтва про реєстрацію, інші документи. Якщо не вдалося всі ці дії виконати протягом місяця, то можна набути підставу накладення на керівника громадської організації адміністративного стягнення.

Отже, для створення та реєстрації громадської організації необхідно чимало матеріальних і моральних ресурсів. Тому багато громадських організацій, маючи визначену ціль, так і не стали офіційно зареєстрованою громадською структурою, діяльність якої сприяла би творенню громадянського суспільства і реальної демократії в Україні. Тому ЮК варто створювати при вже зареєстрованих, реально діючих організаціях, що звільнило б учасників клінік від зайвих бюрократичних перешкод.

В цілому, діяльність мережі юридичних клінік на сьогоднішній день здатна сприяти нормальному функціонуванню і розвитку суспільства. ЮК у складі правозахисних організацій виконує інтегративну функцію, яка охоплює процеси консолідації, поєднання зусиль, взаємозалежності, взаємовідповідальності учасників організації, сприяє зміцненню комунікативних зв'язків, надає можливість спілкуватися з іншими та проявляти себе, що досить тісно пов'язано з інформативною функцією.

Тенденції розвитку ЮК підтверджують, що вони більш спроможні, у порівнянні з державними організаціями, ефективно забезпечити реалізацію права, закріпленого ст. 59 Конституції України, надання безкоштовної правової допомоги громадянам України. Це поступово руйнує стереотип недоступності і неможливості захисту своїх прав та інтересів.

Далі, визначаючи роль ЮК у формуванні громадянського суспільства, підкреслимо, що крім, так би мовити, «зовнішніх» завдань, участь у роботі ЮК надзвичайно важлива для самих студентів. З однієї сторони, вони набувають навичок соціальної перцепції [7]: здатність адекватного і повного пізнання себе й інших людей і відносин; досвіду ділового спілкування; комплекс навичок, що забезпечують соціально-психологічну компетентність — здатність ефективно взаємодіяти з оточенням; практики роботи з інформацією та документами; навичок

керування і «самоменеджмент» та ін. З іншої сторони, формуються специфічні навички, необхідні для виконання професійних обов'язків, підвищується фаховий рівень, правова культура.

Участь студентів у діяльності ЮК розкриває їх індивідуальність, відчуття їхньої причетності до вирішення громадських справ, відповідно це стверджує самореалізацію, що, власне, сприяє розвитку громадянського суспільства, як такого. Основними рисами особистості як основи громадянського суспільства є розумність і здатність мислити; відповідальність; можливість передбачати результати своїх вчинків; індивідуальність; певна міра свободи, тобто індивідуальна автономія як стосовно соціуму, так і держави. Така особистість є самоцінна, самодостатня, здатна до конструктивної взаємодії з іншими в ім'я спільних інтересів та цінностей [8, 5].

Отже, на наш погляд, ЮК — це формування, що створене для практичного навчання студентів юридичних факультетів і здійснює правозахисну і правопросвітницьку діяльність на базі громадської організації у співпраці з ВНЗ.

Для забезпечення належного місця юридичних клінік в суспільному житті, виокремлення їх як дійсно дієвого інституту громадянського суспільства необхідно суттєво підвищити професійність та результативність їх діяльності. Важливою є також поінформованість суспільства, в першу чергу юридичної спільноти, про значимість юридичних клінік для якісного покращання вищої юридичної освіти, ліквідації правового нігілізму серед населення.

Отже, активізація та стимулювання розвитку ЮК в Україні є одним із напрямів формування високої правової культури і правової свідомості, ствердження свободи і демократії, через які можна наблизити досягнення конституційної мети — формування громадянського суспільства і правової держави.

Література

1. Штюдеманн Д. Громадянське суспільство в Німеччині [Електронний ресурс] / Дітмар Штюдеманн // Дзеркало тижня. — 2002. — 9–15 лют. — Режим доступу : www.zn.kiev.ua.
2. Хуспудіпов О. Процес формування громадянського суспільства в Україні як передумова становлення правової держави // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. — 2001. — № 2, ч. II. — С. 233–241.
3. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. [для студент. вищ. навч. закл.] / [авт.-упоряд. М. В. Кравчук]. — К.: Атіка, 2005. — 288 с.
4. Єлов В. А. Юридична клініка: навч. посіб. / В. А. Єлов, С. І. Молібог, Д. Г. Павленко. — К.: Школяр, 2004. — 315 с.
5. Щукотске Д. Клінічна освіта: міст між теорією та практикою [Електронний ресурс] / Джейп Щукотске. — Режим доступу : www.u21.org.ua/ukr/kliniky_stat5.htm.
6. Положення про порядок легалізації об'єднань громадян: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 26 лют. 1993 р., № 140 // Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні: навч. посіб. — Х.: Арсіс, 1998. — С. 77–81.
7. Волочай О. Активні методи навчання [Електронний ресурс] / Олеся Волочай. — Режим доступу : http://www.u21.org.ua/ukr/kliniky_stat4.htm.
8. Розвиток громадянського суспільства в Україні / [уклад.: Л. Шара, І. Підлуска та ін.]. — К., 2002. — 59 с.

Анотація

Кравчук В. М. Роль юридичних клінік у формуванні громадянського суспільства в Україні. — Стаття.

У статті досліджено значення і роль юридичних клінік у формуванні громадянського суспільства в Україні, проаналізовано проблеми їх правового статусу.

Ключові слова: юридична клініка, громадська організація, громадянське суспільство.

Анотация

Кравчук В. Н. Роль юридических клиник в формировании гражданского общества в Украине. — Статья.

В статье исследованы значение и роль юридических клиник в формировании гражданского общества в Украине, проанализированы проблемы их правового статуса.

Ключевые слова: юридическая клиника, общественная организация, гражданское общество.

Summary

Kravchuk V. M. Role of Legal Clinics in Formation of Civil Society in Ukraine. — Article.

The article explored the meaning and role of juridical clinics in the formation of civil society in Ukraine, analyzed the problem of their legal status.

Keywords: juridical clinic, NGO, civil society.

УДК 349.2:331.101:316.647.82

І. С. Сахарук

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗАБОРОНИ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ПРАЦІ

Заборону дискримінації можна віднести до числа найважливіших принципів права, що є основою будь-якого демократичного суспільства, яке прагне до соціальної справедливості. Дискримінація принижує людську гідність, створює напругу в трудових відносинах, ворожнечу одних груп працівників щодо інших. З огляду на це, заборона дискримінації знаходить своє вираження як в міжнародно-правових актах, так і в національному законодавстві.

Різні аспекти принципу заборони дискримінації у сфері праці відображені у працях О. А. Антона, О. В. Борисова, Н. В. Кохана, Н. М. Митіної, О. А. Парягиної, Н. М. Сеннікової, Д. В. Солдаткіна, І. А. Юрасова тощо. Необхідність подальшого дослідження цього принципу обумовлюється недосконалістю чинного законодавства, необхідністю приведення його у відповідність до міжнародних стандартів, а також відсутністю ефективного механізму реалізації норм, що спрямовані на боротьбу з дискримінацією.

Нормативна дефініція терміна «дискримінація» міститься в Конвенції МОП № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять 1958 року (ратифікованої Україною 30 червня 1961 р.). Так, зокрема, ст. 1 визначає, що дискримінація — це будь-яке розрізнення, недопущення або перевага, що робиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження